

P.M.

om båtsmanshällskommissionen i Halland 1681.

I augusti 1725 återställdes från landskontoret i Malmö till Livländska donationskontoret de Skånska reduktions- och indelningskommissionens av 1687-1689 handlingar, som 1694 hade utlånats till Skåne. Några av de 1694 utlånade handlingarna saknades dock i 1725 års återleverans, men denna innehöll i stället en rad volymer, som icke förekomma i förteckningen på 1694 års lån. Huvudparten av dessa volymer visade sig ändå tillhöra den nämnda Skånska kommissionens arkiv och har nu inordnats där (se min promemoria om Skånska reduktionshandlingar i kammrararkivet). Men i 1725 års leveransförtecknings andra del som nr 3 och 5 (se denna förteckning: Livländska donationskontorets inventarium 1746 i KA:s ämbetsarkiv) anförda volymer - "General Slut öfver dhe til kungl. Maj:t och Cronan i Halland reducerade hemfallna gods och räntor A:o 1681" och "Jordebok öfver reducerade gods i Halland A:o 1681" - ha däremot ett helt annat ursprung.

Den förra volymen synes ha upprättats i samband med vid 1680-talets början inledda arbeten till reorganisation av rikets sjöföresvar, varvid båtsmanshäll skulle komma att inrättas bl.a. även i Halland (se E. Wendt, Amiralitetetskollegiets historia I, 1634-1695, Stockholm 1950, s.409 ff.). I denna volym ingår nämligen ett kungligt brev (i avskrift) av den 1 augusti 1681 till landshövdingen i Halland Sven Ranck, vari denne beordrades att genast påbörja vissa förarbeten till båtsmansindelningens införande därstädes.

Inrättandet av båtsmanshåll i hela Västsværike hade konungen vid 1681 års början anförtrott amiralen och amiralitetsrådet Eric Siöblad (E. Wendt, Amiralitetskollegiets historia I, s.410) och redan den 5 februari anbefallt generalguvernören i Skåne Rutger Ascheberg att "med det forderligaste göra en viss indelning av de hemman i Halland, vilka till båtsmanshållet och vilka till knektehemman skola anslås ... på det då amiralen Siöblad, så snart han dit ned kommer, samma båtsmanshållen till amiralitetets behov måtte kunna emottaga" (Riksregistraturet 1681 5/2 och 23/3). I enlighet med detta beslöt amiralitetskollegium redan den 27 april 1681 att anhålla hos konungen om ett plakat, "som på predikstolarne skulle uppläsas huru såsom K. Maj:t vore sinnat att fatta ett vist reglement huru med båtsmanshållet härefter i Halland och Blekingen förhållas skall genom amiralen ... Siöblad och att vederbörande allmogen till den ända vid hans ankomst hörsammehgen sig in finner till att bevista samma förrättning" (Amiralitetskollegii protokoll 1681 27/4, Krigsarkivet).

Både konungen och amiralitetskollegium synas alltså i början haft den uppfattningen att båtsmanshållen kunde inrättas i Halland meddetsamma, utan några som helst förundersökningar på ort och ställe. Men redan i det ovan citerade brevet av den 1 augusti till landshövdingen Ranck konstaterade konungen, att detta inte kunde ske, "förrän först noga blir rannsaktat om hemmanens räntor, fördelar och villkor", samt anbefallde en sådan hemmansrannsaking i Halland (Riksregistraturet 1681 1/8 till Sven Ranck). Denna rannsaking skulle inte bevisas av amiralen Siöblad; i stället för honom skulle från amiralitetet beordras till Halland en eller två andra tjänstemän

och landshövdingen Ranck fick i det nyssnämnda kungabrevet befallning att adjungera med den landskamreraren, "som har om landets tillstånd bästa kundskap", och befallningsmännen för varje härad samt en eller två av nämndemännen i varje härad.

Hemmansrannsakingen skulle alltså skötas och avslutas av en särskild kommission bestående av representanter både för amiralitetet och för landsmyndigheterna i Halland. Först efter det att denna kommission avslutat sitt arbete skulle amiralen Siöblad resa ned till Halland och förrätta den faktiska båtmansindelningen (Amiralitetskollegii protokoll 1681 5/11 och konceptregistratur 1681 8/11 till E. Siöblad).

Till sina representanter i den sålunda anbefallda kommissionen utsåg amiralitetskollegium den 1 augusti 1681 kommandören vid amiralitetet Johan Ekenberg och proviantmästaren vid flottan i Göteborg Johan Schuman (adlad Adlerscrantz); meddelanden därom till landshövdingen Ranck utgick dock först den 24 augusti (Amiralitetskollegii konceptregistratur 1681 1/8 till Johan Ekenberg och 24/8 till Sven Ranck, Krigsarkivet). Den mest verksamme och betydande ledamoten i denna kommission synes dock ha varit landskamreraren (landsbokhållaren) i Halland Lars Gilliusson Tollet.

På grund av vederbörande källors bristfällighet är det svårt att få någon fastare bild av kommissionens verksamhet och om rannsakingens gång. Saken förvärras därigenom, att det råder en viss diskrepans mellan de uppgifter som härstamma från Ekenberg och Schuman å ena och dem från Tollet å andra sidan. Enligt deras egen utsägo hade Ekenberg och Schuman anlänt till Halmstad först den 11 september 1681 och då fått höra av Tollet - landshövdingen hade varit bortrest - att års-

4.

tiden vore för sen för att börja med kommissionen denna höst. Vid sin hemkomst hade landshövdingen dock beslutat, att "kommissionen för båtsmanshållsindelningen skall förrättas" (Ekenberg och Schuman till Amiralitetskollegium 1681 11/9, 1/10 och 16/10). Enligt Ekenberg och Schuman hade kommissionen alltså kunnat börja med hemmanerannsakingen föret omkring mitten av oktober. Arbetet på landsbygden hade enligt deras rapport till Amiralitetskollegium avslutats den 15 november, varefter man återvänt till Halmstad, där Schuman genast påbörjat akternas renovering. Detta arbete beräknades - eftersom allt skulle göras i två exemplar - kräva tre veckor. Den 30 november 1681 säges renoveringsarbetet närma sig sitt slut och både Ekenberg och Schuman anhålla om tillstånd att resa hem (Ekenberg och Schuman till Amiralitetskollegium 1681 29/10, 16/11, 20/11 och 30/11, Krigsarkivet). Därmed upphöra Ekenbergs och Schumans rapporter om arbetet med båtsmanshållet i Halland.

Landskamreraren Lars Tollets berättelse om sitt arbete i den halländska båtsmanshållskommissionen är författad på våren 1683, alltså c:a 1½ år efteråt, i samband med hans traktementskrav hos kronan för utfört arbete i den nämnda halländska kommissionen. I ett brev till riksskattmästaren av den 19 maj 1683 (Likvidationer, Ser. 69, bunt 9 : Lars Gilliusson Tollet) berättar landskamreraren, att rannsakingen till båtsmanshållsindelningen hade börjat den 17 augusti 1681 och pågått till den 18 december samma år. Därefter hade han (Tollet) med hjälp av två skrivare renoverat kommissionens vid rannsakingen tillkomna handlingar ("saker") i två exemplar: ett för K. Maj:t och amiralitetet och det andra för general-

guvernementet. Efter renoveringsarbetets avslutande, som tagit en månads tid, hade Tollet i enlighet med en kunglig befallning överfört kommissionens handlingar till K.Maj:t i Kungsör samt gjort konungen underrättad om resultatet.

De av Tollet och amiralitetets representanter i kommissionen lämnade uppgifterna om tiden, varunder hemmansrannsakingen pågått på den halländska landsbygden, stämma alltså inte alla med varandra. Ville man icke anta att Tollet med avsikt eller på grund av dåligt minne lämnat felaktiga data om rannsakingens början och slut, då återstår endast en möjlighet att förklara denna diskrepans i berättelserna, nämligen att antaga att Tollet blivit utsedd till kommissionsledamot redan omkring den 17 augusti och att han som sådan utfört vissa förarbeten till rannsakingen på landsbygden redan före Ekenbergs och Schumans ankomst till Halland samt vissa kompletterande undersökningar efter den 15 november, då rannsakingen på landsbygden hade avslutats enligt dessas rapport till Amiralitetakollegium.

Vad beträffar påståendet att både Tollet och Schuman skött renoveringen av kommissionens handlingar, bör väl detta uppfattas så, att detta arbete sköttes av dem gemensamt, tills Schuman fick lov att resa hem (jfr sida 4). Det avslutades sedan av Tollet, varefter denne reste med akterna till konungen i Kungsör. Det framgår icke entydigt av vederbörande handlingar, när denna resa företogs. Litar man på Tollets tidsuppgifter i hans ovancerade brev av den 19 maj 1683, torde resan ha skett någon gång i januari 1682. Till slutet av januari synes konungen i alla fall ha fått resultatet av hemmansrannsakingen, ty den 23 januari varslades landshövdingen Ranck i

ett kungligt brev om amiralen Siöblads snara ankomst till Halland för att förrätta den faktiska båtsmansindelningen därstädes (Riksregistraturet 1682 23/1 och 24/1 till Sven Ranck). Siöblads resa lät dock vänta på sig (jfr Amiralitetskollegii protokoll 1682 11/2 och 29/3, Krigsarkivet) och den 13 juni 1682 anbefalldes Ranck att utan att invänta Siöblads ankomst "låta nu straxt [båtsmans]skrivningen gå för sig över hela landet" (Riksregistraturet 1682 13/6 till Sven Ranck). En månad senare, den 8 juli, meddelas till sist, att i stället för Siöblad skulle vice-amiralen Per Rosenholm resa ned till Halland och förrätta den faktiska båtsmansindelningen (Riksregistraturet 1682 8/7 till Sven Ranck). Även Rosenholms resa dröjde och enligt Tollet förrättades den faktiska indelningen först på hösten 1682 med början den 27 september och slutfördes den 24 december samma år. Även denna förrättning bevistades av landskamreraren Tollet (se hans ovannämnda skrivelse av den 19 maj 1683).

Jag återkommer nu till den ovan anförda volymen "General Slut öfver ... i Halland reducerade hemfallna gods och räntor A:o 1681". Rubriken täcker icke volymens hela innehåll, utan har lånats av dess lilla inledande och sammanfattande del (sid. 20-21). Den är daterad i Halmstad den 17 december 1681 och undertecknad av landskamreraren Lars G. Tollet. Med sin underskrift betygar han, att generalslutet i fråga formats "efter den nogaste inquisition, som av den kungl. förordnade nådigste kommission uti var befällning vid by och bonde hållen är ... efter de annotationer, som vid själva jordeboken samt protokollen hållen är". Mot bakgrunden av det, som ovan sagts om den halländska båtsmanshållskommissionens verksamhet, är det

alldeles klart att med den "kungl. förordnade nådigste kommissionen" menas båtmanshällskommissionen, d.v.s. att den ifrågasvarande volymen upprättats i denna kommission. Utom det nämnda generalslutet innehåller volymen häradsvis upprättade jordeböcker och specialräkningar, som kodifiera de av båtmanshällskommissionen verkställda hemmansrannsakingarnas resultat. Det synes mig vara troligt att denna volym representerar det exemplar av kommissionens arbete som 1682 (eller 1681) lämnades till generalguvernementet, varifrån den då 1725 fördes till Stockholm och hamnade i livländska donationskontorets arkiv. Därifrån har den nu avsevärt och uppställda under rubriken Båtmanshällskommission i Halland 1681. Hemmansrannsakingar (Jordebok och specialräkningar över kronogodset) 1681. Volymen är defekt, sid. 1-18 saknas.

Vad angår volymen "Jordebok öfver reducerade gods i Halland A:o 1681" har dennas proveniens icke kunnat med säkerhet fastställas. I volymen ingår ett löst brev av landshövdingen Sven Ranck till K.Maj:t, daterat Halmstad den 18 oktober 1684. Där berättar landshövdingen att han på konungens vederbörande befallning låtit upprätta den bifogade jordeboken över de reducerade godsen i Halland. Brevet saknar dock anmärkning om ankomst till kungl. kansliet och synes tillsammans med jordeboken ha blivit liggande i generalguvernementet (landskontoret) i Malmö. Det ligger nära att anta, att även denna jordebok tillkommit i samband med båtmansskrivningen i Halland, ty vid flera härader inleds jordeboken med anmärkningen att den upprättats på "Överhetens befallning den 22 (resp. 24) october A:o 1681". Mot detta antagande synes dock tala den omständigheten att den i volymen ingående jordeboken

för Laholms län, Höks och Tönnersjö härad, säges gälla året 1682, d.v.s. tiden då hemmansrannsakingen för införandet av båtsmanshåll redan var avslutad. Men med hänsyn till att verket avslutades definitivt först med den faktiska båtsmansindelningens förrättande hösten 1682, så talar denna omständighet ej kategoriskt mot volymens - "Jordebok öfver reducerade gods i Halland A:o 1681" - anknytning till båtsmanshållskommissionen i Halland. Därför har jag avseendrat även denna volym från Livländska donationskontorets arkiv och placerat den - om ock med en viss tvekan - i Båtsmanshållskommissionens i Halland av år 1681 arkiv.

Stockholm i kammararkivet den 31 oktober 1957.

E. Almqvist